

ՎԵՐ. ՏԻԳՐԱՆ ԽՐԼՈՐԵԱՆ

(ՈՒՍՈՒՑԻԶԸ)

Պատուելին...

Մենք այդ անունով ճանչցանք զինք: Այդ բառը՝ անունի մը հազուստը հազաւ իրեն համար, ու հին ու նոր բոլոր աշակերտները, հայերն ու օտարները, զինք այդպէս ճանչցանք...

Պատուելին...

Վաթսունը քանի մը տարիներով իր ետին թողուցած մարդ էր, երբ ճանչցանք զինք: Բայց այդ օրերուն, ինչպէս նաեւ յաջորդ բոլոր օրերուն, մենք չկրցանք մտածել իր ուսերուն վրայ ծանրացող տարիներուն մասին: Իր կենսունակութիւնն ու եռանդը թոյլ չտուին որ մտածէինք այդ ուղղութեամբ:

Յաւիտեանական երիտասարդն էր Պատուելին, համակ խանդ ու եռանդ: Իր յաղթանդամ ու պատկառազդու արտաքինը, անկրնճիւղ դէմքը եւ անսովոր փայլք մը ճառագայթող իր աչքերը, մեղի կը յիշեցնէին մշտադալար կաղնին, որ ստեղծուած է տոկալու բոլոր անակնկալներուն դէմ, եւ իր հովանիին տակ պաշտպանելու նորարար թուփերը: Ընդդէմ այսպէս, ու երբեք տարբեր չէր զգար ոեւէ մէկը, որ դպրոցի բակին մէջ կամ դուրսը, յանկարծ զգար անոր ծանր ձեռքը իր ուսին, ու լսէր անոր առողջ ու խանդավառ ձայնը: Եւ միշտ բան մը ունէր ըսելիք Պատուելին. թելադրութիւն մը, դիտողութիւն մը, երբեմն քաջալերական խօսք մը կամ խրատ մը, ու կը քայլէր կ'երթար, վերջին անգամ եւս ուսիդ վրայ զգացընելով իր ձեռքին ծանրութիւնը:

Որպէս ուսուցիչ երբ ճանչցանք զինք, մենք՝ այսպէս կամ այդպէս հասակ առած տղաք էինք այլեւս: Մեր մանկութիւնն ու պատանութիւնը ձգած էինք նախակրթարանի ու երկրորդականի սեղաններուն վրայ, երբ ոտք դրինք Հայկազեան Գոլէճէն ներս: Քիչ թէ շատ կերտուած էին մեր նկարագրները, հազած էինք հրպարտութիւն մը ու մեղի հետ բերած էինք ամենագէտի հով մը: Վերջապէս՝ տարիք մըն էր մերը, որ իր կուռքերը ունի արդէն, եւ դժուար թէ ընկրկումներ ունենայ նոր հրապոյրներու դիմաց: Տարիք մը, որ քիչ մը ամբարտաւան է, կասկածող, հեզնող, իրմէ

դուրս ամէն ինչ երկրորդական նկատող... եւ այսպէս, խումբ մը տղաք եւ աղջիկներ էինք, երբ առաջին անգամ մտաւ դասարան... Ո՛չ որ համարձակեցաւ ամբարտաւանութիւն, կասկածանք ու հեզ-նանք խաղալ... Ո՛չ, կարելի չէր: Ո՛չ թէ անոր համար որ ներս ամած ուսուցիչը խտտադէմ էր ու ծանրահայեաց, ո՛չ թէ անոր հա-մար որ ան սպառնալիք մը բերած էր իր հետ ու սարսափեցուցած էր մեզ... այլ պարզապէս անոր համար որ մենք մեզ դտանք ներ-կայութեանը մէկու մը, որ յաջողած էր մարմնով, ձայնով ու մա-նաւանդ ժպիտով լեցնել ամբողջ դասարանը ... ու հիմա, մենք նստած կ'ըմբռնէինք խանդավառութիւնն ու կեանքը որ կը պոռթ-կար իրմէ դուրս, ու կը պարուրէր մեզմէ ամէն մէկը: ... Ու յե-տոյ՝ չորս տարիներու ընթացքին չորս անգամ քանի տասնեակ ան-դամներ եղանք իր հետ, նոյն յարկին տակ, ու խոստովանինք, որ հազուադէպօրէն հանդիպեցանք իր խոժոռ հայեացքին, ու միայն անգամ մը կամ երկու՝ իր բարկութեան...

Անսահման բարեացակամ էր մեր չարութիւններուն հանդէպ: Ու քանի՜ քանի՜ անգամներ խաբեր ենք մենք մեզ, կարծելով որ մեր այս կամ այդ չարութեան անտեղեակ մնաց Պատուելին: Կար-ծեր էինք որ չէր լսեր, չէր տեսներ ... Ու յետոյ՝ ժամ մը վերջ կամ երկու, դասարանէն դուրս ելլելու պահուն թէ յաջորդ օր, բա-կին մէջ, ան պիտի մօտենար, ձեռքը դնէր մեր ուսին, ու զգու-շացնէր որ այդ չարութիւնը չկրկնուէր անգամ մըն ալ ... չէ որ մեր հասակին չէր վայելեր: Ու այդ խումբ մը տղաքն ու աղջիկ-ները գիտէին որ այդ հասակին չէին վայելէր այդ բաները:

Մենք Պատուելին ճանչցանք որպէս հայադիտական առաւ-կաներու դասախօս: Ու իր բոլոր դասապահերուն, լեցուեցանք հա-յուլթեամբ: Գիտէր իր խօսքին զօրութեամբ կախարդել աշակերտ-ները: Ու կը զգայինք, որ դասանիւթէն անդին, բառերէն, անուն-ներէն ու թուականներէն շատ առաջ գինք կենսավառողջ հայու-թիւնն էր, եւ զայն կ'ուզէր փոխանցել մեզի՝ դասանիւթէն առաջ:

Ու կը յաջողէր: Ամէն անգամ որ դուրս դայինք իր դասա-րանէն, քիչ մը աւելի հայ կը զգայինք մենք մեզ: Ու տարիներ ետք, եթէ մեր մօտ աղարտած են իր մեկնաբանութիւններն ու բացատրու-թիւնները, երբեք չէ աղարտած սակայն իր՝ մեզի փոխանցած հա-յեցիութիւնը:

Պատուելին ծանօթ էր այն բոլոր դժուարութիւններուն, ու-րոնք իրն էին, որպէս հայադիտական առարկաներու դասախօս: Գիտէր միջավայրին թողուցած ազդեցութիւնը աշակերտին վրայ, կը զգար մթնոլորտին պակասը մեր ընդհանուր կեանքին մէջ, բայց

դեռ յամառութեամբ կը շարունակէր իրեն վստահուած առաքելութիւնը արդիւնաւորել: Ու ժամանակը եկաւ ցոյց տալու, որ այդ յամառութիւնը պարզեւատրուեցաւ:

Սակայն հոս տեղին է արդարութիւն մը ընել Պատուելիին: Պատուելին հայադէտ մը չէր բառին նեղ ու մասնագիտական իմաստով: Ու ասոր մէջ իրը չէր յանցանքը: Պատրաստութեամբ՝ հոգեւորական, բայց իր նախասիրութեամբ՝ նոյնչափ գիրի ու գրչի մարդ, պատմութեան եւ գիրքի սիրահար, Պատուելին իր տարիններու անսահման ընթերցանութեամբ պաշարած էր այն ինչ որ ունէր եւ կու տար իր շուրջիններուն: Իր կեանքի տարիները նկատի առած՝ Հայկազեան Գոլէճը ուշ կը բացուէր: Ու առաջին անգամ Հայկազեանի մէջ անհրաժեշտութիւնը կը դգար ի մի բերելու, դասաւորելու իր նօթագրութիւններն ու ընդդժումները: Ու յետոյ՝ յաջորդական տարիներուն, տեւական աճող դասարանները, ու անոնց հետ՝ դասաւանդուելիք նոր առարկաներու պահանջը, կը ստիպէին դինք հեւասպառ վաղքի: Պատուելին վաղեց մէկ նիւթէն միւսը, իւրաքանչիւր անգամ ամէն ինչ սկիզբէն սկսելու ստիպուած: Միշտ հաւաքեց, դասաւորեց ու փոխանցեց իր աշակերտներուն: Ու այս՝ պատճառ եղաւ որ ան չկարենայ կենալ տեղ մը, պրպտել, պեղել, խորանալ եւ իր սեփական խօսքը ըսել: Զանց առնելով Հայ Աւետ. Եկեղեցիի պատմութիւնը, Պատուելին մնաց սիրող հայադէտ մը ընդհանրապէս: Սոստովանինք՝ որ ան ունէր իր տեսակէտները. մեր պատմութեան դանազան շրջաններու դէմքերուն եւ դէպքերուն մասին ունէր իր խօսքը. եւ հոս՝ երեւան կու գար շեշտուած հայն ու հոգեւորական մարդը: Բայց ափսոս որ երբեք չկրցաւ զանոնք գիրի վերածել, հակառակ յաճախ իր ցոյց տուած տրամադրութեան: Երբեք չէր յուսահատած. միշտ վաղուան մասին ծրագիր մը ունէր: Ու այնքան խանդավառ էր ապագայով եւ վստահ իր ունենալիք ժամանակին, որ կը հաւատար թէ ուշ կամ կանուխ պիտի նստի գրելու, պիտի կարենայ ըսել իր խօսքը: Ու իր խանդավառութեան մէջ, յաճախ մոռցաւ ամփոփուելու: Փոխանակ սկսելու ծրագրած աշխատանքին, նոր ծրագրի մը մասին կը խօսէր յանկարծ: Կրնայինք նախանձիլ իր խանդավառութեան, բայց նաեւ չէինք կրնար չափսոսալ չիրականացած իր ծրագիրներուն համար:

Պատմութեան եւ գրականութեան ուսուցիչ, երբեք չէր սիրեր սակայն խօսիլ իր անցեալին մասին: Մօտիկ անցեալին մասին, ուրկէ շատ հարուստ յուշեր ունէր, միշտ ալ լռութիւն պահեց:

— Անցած բաներու մասին մի խօսիք. մոռցէք, մոռցէք այդ բոլորը, վաղուան մասին մտածեցէք, նոր ծրագիրներու մասին

խորհեցէ՛ք... Պիտի ըսէր ամէն անգամ, երբ փորձէինք քիչ մը իր անցեալը քրքրել...

Հաղուադէպօրէն կ'անդրադառնար կարծի իրականութեան, ժամանակին, ու մտերմութեան մէջ երբեմն կ'ըսէր.

— Ուշացա՛յ, շատ ուշացա՛յ ... Հայկազեանը 25-30 տարիներ առաջ հիմնուելու էր...

Յստակ էր թէ ինչ ըսել կ'ուզէր: Բայց իր անսպառ եռանդը կրկին այդ բոլորը մոռցնել կու տար իրեն, ու ինք՝ կրկին նոր ծրագիրներու ետեւէն կը վազէր:

Իր աշակերտներէն շատերուն համար իր այս հեռասպառ վազքը, ծրագրելու, ծրագրելու եւ կրկին ծրագրելու համար, մընաց անծանօթ: Անոնք կը յիշեն Պատուելին, իր նիւթով խանդավառ, նիւթը անմիջական եւ հաղորդական դարձնելու շնորհքով օժտուած, բայց եւ մանաւանդ իր պոռթկումներով, որոնց ընթացքին՝ Պատուելին կը յայտնուէր իր ամբողջ էութեամբ: Անոնք որոնք չեն տեսած Պատուելին իր այդ պահերուն մէջ, դժբախտաբար չեն ճանչցած զինք: Ինչ որ երեւոյթ մը, հարցում մը, վիճաբանութեան նիւթ մը պիտի բռնկեցնէր զինք, որ մոռացութեան տուած դաս ու դերք, անհաւատալի եռանդով պիտի բարձրացնէր իր ձայնը, ու առանց բառերը ծամծմելու, պիտի պոռար ըսելիքը, որուն ճշգրտութեան վստահ էր հարիւր տոկոսով, եւ զոր պաշտպանելու համար կրնար ճակատ իջնել: Ու յետոյ՝ յանկարծ հանդարտութիւն մը պիտի իջնէր իր վրայ, դժուանակութեամբ առցուն ժպիտ մը պիտի ողողէր դէմքը, ու դուն, իր աշակերտը, պիտի զղայիր որ նաեւ քեզի համար էր այդ պոռթկումը, ու դուն եւս անցած էիր մտքերու գուպարէ մը:

Անկասկած՝ որ հարուստ է Պատուելին թողուցած մտաւորական ժառանգը, ու եթէ ամէն ինչ յանձնուած չէ թողութիւն, իր աշակերտները դիտեն որ շատ բան ժառանգած են իրենց Պատուելիէն, ու իրենք հարուստ են այդ ժառանգութեամբ:

Բայց միայն ա՞յդ: Անշուշտ անարդար պիտի ըլլար հոս չխօսիլ գիրքերու սիրահար այն մարդուն մասին, որուն իրականացուցած ծրագիրներէն մէկն է Հայկազեան Գոլէճի այսօրուան Հայագիտական Գրադարանը:

Անոնք որոնք ծանօթ են Հայագիտական Գրադարանի կեանքի պատմութեան, անոնք կրնան վկայել որ ան ժամով ու օրով մեծցեր է: Առաջին օրերուն՝ հազիւ թէ խուցի մը տարածութիւնը ունէր ան, մէկ քանի հարիւր գիրքերով: Յետոյ՝ սկսաւ հասակ նետել: Գոլէճի Հոգաբարձութեան ընծայած նիւթական լայն օժան-

դակութենէն, ինչպէս նաեւ երբեմն բարեկամներու կատարած նուիրատուութենէն անկախ, պէտք է ըսել որ Հայագիտական Գրադարանը Պատուելիին ձեռակերտն է: Իր գուրգուրանքը այդ գիրքերուն հանդէպ, կ'անցնէր ամէն չափ ու սահման: Մինչեւ վերջ ալ մնաց այդպէս: Գոլէճի մէջ, զինք հոս ու հոն փնտռելու կարիք չկար: Ան միշտ գրադարանն էր, հնատիպ գիրք մը, կամ հին պարբերաթերթի հաւաքածոյ մը գրադարանին համար գնած ըլլալուն համար երջանիկ. կամ՝ նոր հրատարակուած գիրքի մը հանդէպ ժպտուն: Ու իր մահէն տարի մը ետք, երբ ամէն անգամ ոտք կը դնէք Հայագիտական Գրադարանէն ներս, կը կարծէք որ ուր որ է, Պատուելին հիմա կը յայտնուի, ձեռքին՝ գիրքերու տրցակ մը, ու աչքերուն՝ անսահման ժպիտ...

Ու հիմա, երբ այս խօսքերը կ'աւարտենք, կարծես նորէն իր ձեռքն է որ կ'իջնէ մեր ուսին վրայ, ու իր ձայնը՝ մեր ականջին, որ կ'ըսէ.

— Նորէն, նորէն անցած բաներու մասին կը խօսիք... Վաղուան մասին մտածեցէք, ըսէք, Հայագիտական Ամբիոնի համար քանի նոր առարկաներ ծրագրած էք, եւ գրադարանին համար քանի նոր գիրք ապսպրած էք...

Ե. Հ. Ք.

